

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

БОНДАРЕНКО Аліна Ігорівна

УДК 340.12:342.7.001.36

**КОНЦЕПТ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ДУДЧЕНКО Валентина Віталіївна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри загальнотеоретичної
юриспруденції

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
СТЕЦЕНКО Семен Григорович,
Запорізький національний університет,
професор кафедри адміністративного
та господарського права;

кандидат юридичних наук, доцент
МАНЬКО Денис Григорович,
Міжнародний гуманітарний університет,
доцент кафедри теорії та історії держави і права

Захист відбудеться « 7 » липня 2018 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 у Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Академічна, 2.

Автореферат розісланий « 4 » червня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Р. Біла-Тіунова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Права людини є ключовим нормативним орієнтиром функціонування і розвитку сучасних держав. І в академічному середовищі, і на рівні міжнародних урядових організацій і об'єднань (ООН, ОБСЄ, Рада Європи, Європейський Союз) майже беззастережно сприймається теза про те, що права людини є фундаментальною ідеологічною платформою розвитку політичних спільнот, як всередині держав, так і поза їх межами, в рамках структур глобального управління (*global governance*). Ідеологія прав людини, яка разом з ідеологією верховенства права стала домінуючим політичним і правовим дискурсом у другій половині ХХ ст., суттєво вплинула на розуміння держави і державності. Значною мірою сучасні дебати про кризу державності й суверенітету зумовлені якраз риторикою прав людини, оскільки вона відстоює неможливість абсолютного суверенітету, як він розумівся ще в ХІХ ст., й наполягає на тому, що держави не мають прикриватися «інституційною вуаллю», а здійснювати правозахист: як у вигляді правових реформ, націлених на запровадження формальної рівності, доступу до безстороннього правосуддя тощо, так і формі імплементації міжнародних стандартів економічних, соціальних і культурних прав. Під знаком ідеї прав людини відбулася також і деколонізація, яка змусила поставити під сумнів класичні уявлення про державність і її витоки.

Вплив прав людини на розуміння сучасної державності складно переоцінити. Фактично, сучасна держава мислиться як держава прав людини. Однак у чому саме полягає правозахисна місія сучасної держави? Як поєднати ідею правозахисної діяльності держави з тим, що саме держава є основним порушником прав людини? Чи можна за сучасних умов говорити про те, що правозахист поступово набув статусу функції держави? І якщо так, то яке місце ця функція посідає у функціональній номенклатурі сучасної держави, з урахуванням лавиноподібного зростання кількості (і якості) недержавних і наддержавних правозахисних механізмів? Усі ці питання є серйозними викликами для загальнотеоретичної юриспруденції, адже вони потребують не лише відповідей на структурно-описовому рівні, а й переосмислення самої природи державної активності у сфері правозахисту як прояву новітніх тенденцій державного розвитку.

На цьому тлі правозахисна діяльність сучасної держави усе більшою мірою набуває статусу центральної теми політичних і державознавчих студій, хоча окремим предметом юридичного теоретичного аналізу державна правозахисна діяльність стала відносно недавно. У роботах М. Р. Аракеяна, М. О. Беспалової, Г. І. Земскова, О. Л. Стасюк аналізуються окремі елементи державного правозахисту. Однак

комплексного теоретичного осмислення державознавчих аспектів правозахисної діяльності сучасної держави у вітчизняній юридичній науці ще не проводилося.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер – 0110U000671), «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016-2020 рр., та плану науково-дослідної роботи кафедри теорії держави і права «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України».

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є формування загальнотеоретичної юридичної моделі правозахисної діяльності сучасної держави, виявлення її інституційних засад і сучасних тенденцій розвитку. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких задач:

осмислення специфіки ідеологічного праволюдного повороту в модерній теорії державності, що зумовило формування доктрини правозахисної функції держави;

формування методологічних засад розуміння сучасної держави як суб'єкта правозахисту;

систематизація сучасних підходів до розуміння правозахисної діяльності сучасної держави і їх критичне осмислення;

розкриття ролі концепції позитивних зобов'язань держави для інституціоналізації її правозахисної діяльності;

характеристика ключових напрямів правозахисної діяльності сучасної держави;

виявлення закономірностей інституціоналізації правозахисної діяльності сучасної держави і її становлення як державної функції;

осмислення ролі Європейського суду з прав людини як наддержавного вектора правозахисту, а також інституційних викликів, які він створює для європейських держав;

розкриття специфіки реалізації державою правозахисної функції через її зв'язок із недержавними правозахисними механізмами громадянського суспільства;

виявлення зв'язку між сучасними інтерпретаціями соціальної справедливості, правами людини й правозахисною діяльністю сучасної держави.

Об'єктом дослідження є сучасна держава в її інституційних і функціональних проявах.

Предметом дослідження є правозахисна діяльність сучасної держави.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження представлена поєднанням загальнонаукових і спеціально наукових методів. Основою дослідження став людиномірний підхід, який передбачає осмислення правових і державних феноменів з точки зору їх відповідності ідеології та стандартам прав людини. З'ясування природи правозахисної діяльності держави базувалося на поєднанні функціонального й інституціонального методів, за допомогою яких визначено місце правозахисту у функціональній структурі держави (пп. 1.2, 1.3 і 2.2), а також виявлено тенденції її організаційної інституціоналізації (п. 2.3). Історіографічний метод дав змогу простежити формування доктрини правозахисної діяльності людини в історії політичної і правової думки (пп. 1.1, 1.3). Догматичний метод, суть якого полягає у виявленні зв'язків між правовими концептами, застосовувався для дослідження зв'язку між ідеями модерної державності і правами людини як категоріями, що неодмінно передбачають одна одну (п. 1.1) і визначають поступ політичних спільнот до більш справедливого майбутнього (п. 3.3). Нормативний метод дав змогу виявити сучасні тенденції розвитку міжнародного та внутрішньодержавного права у розрізі доктрини позитивних зобов'язань держави (п. 2.1) і впливу Європейського суду з прав людини на становлення державного правозахисту (п. 3.1). Також у роботі застосовано загальнонаукові методи порівняння, аналізу, синтезу, індукції і дедукції.

Теоретичну основу дослідження становлять роботи фахівців у царині теорії сучасної держави як класичного (Л. Дюгі, Г. Єліннек, М. Оріу), так і сучасного періоду (В. В. Анцупов, М. Й. Байтін, О. Г. Варич, В. В. Волинець, С. Д. Гусарєв, О. О. Джураєва, М. В. Дзевелюк, С. В. Ковбасюк, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Лемак, О. М. Лошихін, Л. А. Морозова, В. А. Намчук, Ю. М. Оборотов, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, М. В. Савчин, В. В. Сімутін, О. Ф. Скакун, В. В. Тароєва, М. В. Черноголовкін, С. В. Шевчук, А. В. Яковлєв), прав людини як морального, політичного і правового концепту (М. М. Антонович, С. Н. Банах, С. Бессон (S. Besson), Дж. Богнетті (G. Bognetti), А. С. Головін, В. І. Горбань, П. Гаудер (P. Gowder), М. Дембур (M. Dembour), Дж. Доннеллі (J. Donnelly), К. Доннеллі (C. Donnelly), Б. Дорфман (B. Dorfman), Н. В. Дрьоміна-Волок, Дж. Као (G. Kao), Ю. Кінкеллі (U. Kinkelly), Д. Клемент (D. Clément), Л. Лейн (L. Lane), К. Маккраден (C. McCrudden), С. Мойн (S. Moyn), Е. Нейвер (A. Never), С. Ю. Пономарьов, О. П. Пономарьова, П. М. Рабінович, Е. Рубін (E. Rubin), Дж. Тасіулас (J. Tasioulas), С. Уїлтшайр (S. Wiltshire), Д. Фельдман (D. Feldman), С. Фредман (S. Fredman), Л. Хант (L. Hunt), Г. О. Христова, Ю. В. Христова). Ключову роль у розумінні розвитку модерних концептів прав людини і державності відіграли роботи класиків

політичної і правової філософії (Ю. Габермас, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Дж. Локк, І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, Л. Фуллер, Г. Харт).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації представлено цілісне бачення феномену і тенденцій розвитку правозахисної діяльності сучасної держави, розкрито інституційні та функціональні її аспекти. Наукова новизна дослідження виражається у такому:

уперше:

запропоновано чотирирівневий підхід до розуміння правозахисної діяльності держави: перший рівень передбачає правозахист як реалізацію конституційних принципів народовладдя, поділу влади і розмежування публічних і приватних сфер; другий рівень – правозахист через реалізацію державою правової політики, спрямованої на гуманізацію національної правової системи шляхом приведення її у відповідність до стандартів прав людини; третій рівень – правозахист через реалізацію нормативних вимог верховенства права, що уможлиблює правовий порядок, заснований на ідеалах егалітаризму; четвертий рівень – це безпосередній правозахист, здійснюваний державою через спеціальні інститути; при цьому показано, що повна правозахисна суб'єктність держави набувається лише з переходом її діяльності на третій і четвертий рівні;

обґрунтовано комплексну дефініцію правозахисної функції сучасної держави: це комплексний напрям діяльності держави, що має своєю метою створення достатніх умов для поваги та розвитку прав людини у суспільстві через реалізацію конституційних принципів поділу влади і демократії, імплементацію міжнародних стандартів у сфері прав людини, активне сприяння ідеології егалітаризму та запровадження ефективної інституційної системи самозахисту прав людини;

виявлено й охарактеризовано три ключові напрями реалізації правозахисної функції держави: сприяння і заохочення комплексних механізмів правозахисту відповідно до Паризьких принципів; розробка і впровадження антидискримінаційних програм; взаємодія з недержавними правозахисними структурами;

обґрунтовано, що державний правозахист як функція державного механізму можливий лише тоді, коли має місце розвинена недержавна практика правозахисту, здійснювана через громадянське суспільство; за умов відсутності такої практики існують ризики переродження правозахисної функції у функцію виправдання порушень прав людини;

удосконалено:

концепцію модерної державності в її протиставленні домодерній державності з урахуванням гуманістичної цінності прав людини, зокрема, показано, що домодерна правова і політична філософія, навіть визнаючи цінність прав людини, не бачить субстантивного зв'язку між ними й

державою; такий субстантивний зв'язок стає ключовою рисою модерної теорії державності;

розуміння концепції позитивних зобов'язань держави як такої, що сприяє поступовому стиранню межі між негативними і позитивними правами людини й визначає обов'язок держави запобігати порушенням прав людини навіть тоді, коли такі порушення вчиняються в межах індивідуальної автономії;

сучасне бачення соціальної держави як такої, що базується на концентричному підході до правозахисту: мінімальний простір соціальних зобов'язань держави доповнюється державною активністю у сфері сприяння становлення інклюзивного суспільства й адаптацією принципу «макс-мінімуму» вирівнювання матеріального становища громадян;

набуло подальшого розвитку:

уявлення про інституційний механізм державного правозахисту, який формується на перетині двох різноспрямованих тенденцій: з одного боку, правозахист є мета-функцією держави, і тому не може повністю концентруватися в межах одного державного інституту; а, з іншого, правозахисна функція має тенденцію до інституційної локалізації, наслідком чого є інститут омбудсмена;

ідеї щодо провідної ролі Європейського суду з прав людини для розвитку державних механізмів правозахисту й адаптації більш високих стандартів прав людини.

Практичне значення одержаних результатів. Результати та висновки дослідження можуть використовуватися у: науково-дослідній діяльності – для подальших розробок у сфері теорії сучасної держави та номенклатури її функцій, зокрема, для виявлення моделей взаємодії державного і недержавного правозахисту; правотворчій та правозастосовній сферах – для удосконалення нормотворчих, правозастосовних, правоінтерпретаційних процедур з урахуванням особливостей реалізації правозахисної функції сучасної держави, а також повноцінного запровадження концепції позитивних зобов'язань держави; навчальному процесі – для удосконалення навчальних курсів «Загальнотеоретична юриспруденція», «Методологія юридичної науки», «Сучасна держава», «Теорія прав людини» та ін.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія», а також на всеукраїнських та міжнародних конференціях, серед яких: «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (Одеса, 20 травня 2016 р.), «Традиції та новації юридичної науки» (Одеса, 19 травня 2017 р.), «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (Запоріжжя, 23–24 червня 2017 р.), «Держава

і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (Дніпро, 2–3 лютого 2018 р.), «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (Одеса, 9–10 лютого 2018 р.).

Публікація результатів дослідження. Результати дослідження відображені у 6 наукових статтях, 4 з яких опубліковано в наукових виданнях, включених до переліку фахових з юридичних наук, дві – у зарубіжних наукових виданнях. Додатково положення дослідження відображені у 5 опублікованих тезах виступів на всеукраїнських і міжнародних конференціях.

Структура дисертації. Структура дослідження зумовлена її предметом, задачами та методологією. Дисертація складається з трьох розділів, які охоплюють дев'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел, додатку. Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, з яких 27 сторінок – список використаних джерел, що нараховує 312 джерел, додаток на 2 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь дослідження теми, окреслено зв'язок роботи з науковими програмами, темами, визначено мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано його методологічну основу, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, містяться відомості про апробацію та публікацію результатів дослідження, його структуру й обсяг.

У **першому розділі «Права людини і становлення модерної державності»**, який складається з трьох підрозділів, акцентовано на філософській, ідеологічній та методологічній динаміці правозахисної діяльності сучасної держави.

Підрозділ 1.1. «Права людини як засади модерної теорії державності» присвячено виявленню концептуального і методологічного зв'язку між правами людини й ідеологією державності доби модерну, котрий виражається у становленні правозахисної діяльності держави. Права людини набули високого статусу ідеології політичної і правової легітимації й водночас мети розвитку політичних спільнот унаслідок розгортання модерного образу державності, який зберігає свій вплив і сьогодні. Модерн приніс із собою ідеологію раціональності, що зумовила принципову десекуляризацію держави й природного права. Раціоналістична концепція державності націлена на пошук найбільш оптимальних способів взаємодії між владою і суспільством, що посприяло стрімкому розвитку доктрини прав людини як раціональних і водночас найбільш гуманних засад функціонування публічної сфери. Модерна державність і права людини у сучасному розумінні нерозривно

пов'язані. Домодерна доба, хоча й визнавала цінність прав людини, не пов'язувала її безпосередньо з державою і публічною сферою, а радше базувала на теологічному й філософському ґрунті, що мало небагато спільного з політичною і правовою реальністю. Натомість модерна доба сприяє встановленню прямого концептуального зв'язку між державою і правами людини, а правозахисна діяльність держави набуває виражених інституційних форм саме в рамках модерної політичної доби. Отже, права людини, як і сучасна держава, є винаходом модерної доби, вони рівною мірою ґрунтуються на засадах індивідуальної автономії, гідності й рівності перед законом. Цей новий тип політичної і правової раціональності зумовив розвиток сучасної держави як держави прав людини.

У *підрозділі 1.2. «Сучасна держава в системі правозахисту»* аналізуються ключові теоретичні проблеми, пов'язані з позиціонуванням сучасної держави у системі правозахисної діяльності. Статус держави як суб'єкта правозахисту передбачає певний парадокс. Здебільшого саме держава є найбільшим порушником прав людини, оскільки володіє монополією на насилля, і це веде до протиріччя: держава і порушує права людини, і захищає їх від самої ж себе. Цю суперечність можна розв'язати шляхом розмежування рівнів державного правозахисту, які визначають ступінь активності держави у цій царині: перший рівень – правозахист через реалізацію конституційних принципів народовладдя, поділу влади і розмежування публічних і приватних сфер; другий рівень – правозахист через впровадження правової політики, спрямованої на гуманізацію національної правової системи шляхом приведення її у відповідність до стандартів прав людини; третій рівень – правозахист через реалізацію нормативних вимог верховенства права, що уможливорює правовий порядок, заснований на ідеалах егалітаризму; нарешті, четвертий рівень – це безпосередній правозахист, здійснюваний державою через спеціальні інститути. Виокремлення рівнів державного правозахисту дає змогу розмежувати пасивний правозахист, що реалізується на фундаментальних рівнях державності (перші два рівні), та активний правозахист, який вимагається від сучасної держави через систему стандартів прав людини (останні два рівні). Такий підхід до концептуалізації правозахисту дає змогу застосувати гнучкі механізми оцінки його ефективності та інституційної спроможності в державах з різними політичними та правовими системами.

Підрозділ 1.3. «Правозахисна діяльність і правозахисна функція держави» містить аналіз сучасного дискурсу про правозахисну функцію у загальнотеоретичній юриспруденції. Виявлено, що ідея правозахисту як специфічної функції держави недостатньо висвітлена в юридичній літературі, а сама правозахисна функція часто або ототожнюється з правоохоронною функцією, або не мислиться як функція держави взагалі.

Контекстуальне (а подекуди й концептуальне) ототожнення правоохорони й правозахисту є суттєвою перепорою на шляху теоретичного осмислення правозахисної діяльності сучасної держави. Встановлено, що поєднання діяльнісного підходу з класичними уявленнями про функції держави дає змогу виявити відмінності між правоохоронною і правозахисною функціями сучасної держави з точки зору їх спрямованості на позитивне право і на суб'єктивне право відповідно. Запропоновано інтегральний підхід до розуміння державної правозахисної діяльності, що уможливорює таке визначення правозахисної функції – це комплексний напрям діяльності держави, що має своєю метою створення достатніх умов для поваги та розвитку прав людини у суспільстві через реалізацію конституційних принципів поділу влад і демократії, імплементацію міжнародних стандартів у сфері прав людини, активне сприяння ідеології егалітаризму та запровадження ефективної інституційної системи самозахисту прав людини.

У другому розділі «Зміст правозахисної діяльності сучасної держави», що містить три підрозділи, розглядаються проблеми інституціоналізації правозахисної діяльності сучасної держави та її оформлення як державної функції через інституціоналізацію напрямів її здійснення.

Підрозділ 2.1. «Права людини і позитивні зобов'язання держави»

присвячено аналізу концепції позитивних зобов'язань як сучасного політичного і правового вектору оформлення державного правозахисту. Упродовж тривалого часу одним із ключових векторів інституціоналізації правозахисної функції сучасної держави був поділ прав людини на негативні і позитивні, який, серед іншого, визначав ступінь допустимого втручання держави у сферу приватної автономії. Такий поділ допускав інституціоналізацію правозахисної функції у межах реалізації громадянами позитивних прав, оскільки негативні права є концептуально винесеними за рамки державного втручання. Сьогодні ж такий поділ поступово втрачає своє фундаментальне значення через становлення доктрини позитивних зобов'язань держави. Ця доктрина є основою чіткої тенденції до розширення сфери дії міжнародних стандартів прав людини на приватні відносини між індивідами, що має назву «горизонтальний ефект» – держава зобов'язана створювати умови, за яких попереджаються порушення прав людини з боку як державних, так і недержавних суб'єктів. Це сприяє стиранню межі між негативними і позитивними правами людини, оскільки навіть такі класично негативні права, як право на недоторканість сімейного життя чи право на таємницю листування чи право на приватність не можуть ефективно гарантуватися без державної діяльності у цьому напрямі. Практика ЄСПЛ і підходи більшості сучасних європейських держав підтверджують, що негативні права людини

потребують державного правозахисту не меншою, а подекуди й більшою мірою, ніж позитивні.

У **підрозділі 2.2. «Держава в полісуб'єктній моделі правозахисту»** порушується питання про сфери реалізації державою правозахисної функції. Правозахист належить до соціальних феноменів, які є децентралізованими за суб'єктним складом. Інакше кажучи, правозахист є комплексною діяльністю, що охоплює взаємодію держави із недержавними суб'єктами і сприяння недопущення порушень прав людини навіть у тих сферах, які виходять за межі безпосередньої державної компетенції – те, що у попередньому підрозділі охарактеризовано через поняття «горизонтального ефекту», – і ця особливість правозахисту визначає й напрями реалізації цієї діяльності. Трьома основними напрямками реалізації правозахисної функції держави є: (1) сприяння і заохочення комплексних механізмів правозахисту відповідно до Паризьких принципів; (2) розробка й впровадження антидискримінаційних програм; (3) взаємодія з недержавними правозахисними структурами. Ці напрями є свідченням того, що сучасна держава, будучи основним гравцем на полі правозахисту, не може бути єдиним гравцем, оскільки державна бездіяльність у багатьох випадках може створювати умови для порушення прав людини недержавними суб'єктами. У зв'язку з цим однією з ключових тенденцій правозахисної діяльності сучасних держав є її орієнтація на подолання дискримінації, зокрема у приватній сфері. Правозахисна діяльність сучасної держави через це не обмежується лише державними суб'єктами з точки зору її реалізації. У багатьох сферах помітним є якраз делегування державою своїх правозахисних повноважень за межі державного апарату, зокрема, бізнес-структурам, громадським організаціям тощо.

Підрозділ 2.3. «Інституційний аспект правозахисної діяльності сучасної держави» націлено на виявлення специфіки організаційного оформлення державного правозахисту. Головним етапом інституціоналізації будь-якої функції сучасної держави є її організаційне оформлення, або ж інституційна локалізація. Утім, правозахисна діяльність має подвійну функціональну природу з точки зору її інституційного втілення. З одного боку, вона є мета-функцією сучасної держави, оскільки виражає гуманістичну політико-правову ідеологію модерну, і в цьому сенсі не може й не повинна концентруватися в межах одного чи навіть кількох державних інститутів. З іншого ж боку, правозахисна функція має тенденцію до інституційної локалізації, тобто її реалізація більшою мірою концентрується в певному класі державних органів. В умовах інституціоналізації омбудсманів та їх диверсифікації, а також збільшення ваги правозахисної діяльності в судовій системі, правозахисна функція все частіше асоціюється саме з цими організаційними структурами.

Поширення мережі загальних і спеціалізованих омбудсманів є показником інституціоналізації правозахисної функції держави як органічно локалізованої діяльності. Іншим проявом інституціоналізації цієї функції є запровадження та поширення інституту конституційної скарги й посилення ролі конституційної юстиції в захисті прав людини. Інституційна локалізація правозахисної функції, на противагу більшості функцій держави, не означає встановлення ексклюзивної компетенції тих чи інших органів на здійснення правозахисту.

У третьому розділі **«Сучасні тенденції реалізації правозахисної діяльності держави»**, який охоплює три підрозділи, аналізуються ключові тенденції розвитку правозахисної функції сучасної держави: трансформація правозахисної функції держави під впливом ЄСПЛ, який виступає вектором сучасного правозахисту; децентрація і децентралізація правозахисної функції держави, що має своїм наслідком неминучу взаємодію держави із недержавними суб'єктами; становлення нового бачення соціальної справедливості, виражене через ідеологію верховенства права.

У підрозділі 3.1. **«Головна роль Європейського суду з прав людини в системі правозахисної діяльності недержавного захисту»** висвітлюється роль ЄСПЛ у реформуванні бачення правозахисної діяльності сучасної держави. Європейський суд з прав людини виступає орієнтиром, котрий держави-учасниці використовують під час вироблення й імплементації національних стратегій і механізмів правозахисту. Така роль ЄСПЛ зумовлена, по-перше, його підходом до тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як живого інструменту, що забезпечує динамічне розуміння зобов'язань держав у сфері правозахисту; по-друге, його обережним ставленням до специфіки і традицій окремих держав-учасниць, що виражається передовсім у доктрині «меж втручання». Балансування між цими двома факторами надало ЄСПЛ змогу стати одним з найбільш потужних інструментів правозахисту, вплив якого сягає далеко за межі країн-членів Ради Європи. Важливим наслідком функціонування ЄСПЛ стало переосмислення зв'язків між правами людини й суверенітетом держави; сьогодні суверенітет усе частіше ставиться в залежність від того, наскільки успішно й ефективно держава здійснює правозахист. Це зумовлює перехід від фактичної моделі суверенітету, основою якого є інституціоналізована публічна влада, до функціональної, критерієм якого є спроможність держави гарантувати права людини принаймні в межах мінімальних міжнародних зобов'язань.

У підрозділі 3.2. **«Державний і недержавний правозахист»** висувається гіпотеза, що існування недержавного правозахисту є запорукою належної реалізації правозахисної функції державою.

Розвинений недержавний правозахист є запорукою належної реалізації держави своєї правозахисної функції, а його відсутність часто веде до виродження правозахисної функції на свою протилежність. Така спотворена система особливо яскраво простежується в авторитарних і тоталітарних державах, які використовують праволюдину риторичку для виправдання масових порушень людських прав, і все це – під гаслами правозахисної функції. Отже, державний правозахист як функція держави можливий лише за умов його збалансованого співіснування з недержавним правозахистом. Недержавний правозахист здійснюється у трьох основних формах (від простішої до складнішої): у формі самозахисту прав, у формі несистемного індивідуального чи колективного правозахисту, у формі інституціоналізованого недержавного правозахисту. Необхідність балансу між державним і недержавним правозахистом є свідченням наддержавної природи прав людини, а також того, що правозахист в демократичному суспільстві не може бути узурпований державою.

У підрозділі 3.3. «Верховенство права і правозахисна діяльність держави» аналізується дискурс зв'язку прав людини і верховенства права у пошуку оптимальної моделі соціальної справедливості. Права людини безпосередньо пов'язані з доктриною верховенства права, що, своєю чергою, породжує зв'язок між ними і соціальною справедливістю. Дискусійним аспектом сучасної доктрини верховенства права є те, чи належить соціальна справедливість до вимог верховенства права, і чи не порушує вона інших його вимог, наприклад, формальної рівності чи свободи. Суперечливість проблеми належності соціальної справедливості до вимог верховенства права вирішується шляхом запровадження концентричної моделі соціальної держави, в рамках якої розрізняють три рубіжні форми соціальної справедливості, визначені через права людини. Це дає змогу розкрити зв'язок між соціальною справедливістю й верховенством права у термінах більше/менше, а не так/ні. Перша форма – мінімальна, яка збігається з найменшим обсягом державного правозахисту, – це так звана позитивна держава, де соціальне забезпечення базується на індивідуалізмі та захисті корпоративних інтересів. Інше концентричне коло, яке визначає активність держави у правозахисті, – це «держава соціальної безпеки», що проводить політику повної зайнятості, забезпечує усім громадянам гарантований мінімальний рівень життя і рівність шансів, але не матеріальну рівність. Третя, найширша форма – «держава загального добробуту», в якій забезпечується рівність, кооперація і солідарність усіх членів суспільства.

ВИСНОВКИ

У дисертації визначено і розв'язано актуальну наукову проблему, що полягає у побудові загальнотеоретичної юридичної моделі правозахисної діяльності сучасної держави, виявленні її інституційних засад і сучасних тенденцій розвитку. Основні висновки дисертації виражено в такому:

1. Права людини як інструмент політичної і правової легітимації й водночас мета розвитку політичних спільнот набули такого статусу внаслідок розгортання модерного образу державності. Модерн приніс із собою ідеологію раціональності, що зумовила принципову десекуляризацію держави й природного права. Веберівська концепція державності, яка передбачає орієнтацію на «західний раціоналізм», пошук оптимальних способів взаємодії між владою і суспільством тощо сприяла стрімкому розвитку доктрини прав людини як раціональних засад функціонування публічної сфери. У цьому контексті модерна державність і права людини сьогодні є нерозривно пов'язаними: без одного не може бути іншого. Від Гуго Гроція, через Т. Гоббса і Дж. Локка до Ж.-Ж. Руссо й І. Канта проходить ідея, що домодерна доба, хоча й визнає ідеологічну цінність прав людини й гуманізму, не пов'яже їх безпосередньо з державою. Модерна доба, ідеологічно й інтелектуально сформована завдяки цим мислителям, сприяє встановленню прямого концептуального зв'язку між державою і правами людини, а правозахисна діяльність держави набуває виражених інституційних форм саме в рамках модерної політичної доби. Права людини, як і сучасна держава, є винаходом модерної доби, вони ґрунтуються на спільних філософських засадах, серед яких особливе місце посідає ідея індивідуальної автономії, гідності й рівності перед законом. Цей новий тип політичної і правової раціональності зумовив розвиток сучасної держави як держави прав людини.

2. Осмислення правозахисної діяльності сучасної держави в її інституційних і функціональних проявах передбачає визначення суб'єктності держави у сфері здійснення правозахисту. Але статус держави як суб'єкта правозахисту породжує певний парадокс, оскільки переважно держава є найбільшим порушником прав людини, тобто виникає протиріччя: держава і порушує права людини, і захищає їх від самої ж себе. Однак державний правозахист є концептуально можливим саме у контексті розуміння модерної держави як держави прав людини. З точки зору інституційного устрою сучасної держави слід розрізняти чотири рівні державного правозахисту, які визначають ступінь активності держави у цій царині: перший рівень – правозахист як реалізація конституційних принципів народовладдя, поділу влади і розмежування публічних і приватних сфер; другий рівень – правозахист через реалізацію

державою правової політики, спрямованої на гуманізацію національної правової системи шляхом приведення її у відповідність до стандартів прав людини; третій рівень – правозахист через реалізацію нормативних вимог верховенства права, що уможливує правовий порядок, заснований на ідеалах егалітаризму; нарешті, четвертий рівень – це безпосередній правозахист, здійснюваний державою через спеціальні інститути. Для того, щоб набути правозахисної суб'єктності, держава повинна перейти до активних рівнів правозахисту, а саме: впроваджувати егалітарні ідеали верховенства права і створювати для своїх громадян ефективний механізм захисту порушених прав через суди.

3. Правозахисна діяльність сучасної держави має розглядатися крізь призму функціональної характеристики сучасної держави. Теорія функцій сучасної держави є одним із найбільш суперечливих питань сучасного державознавства, а саме поняття функції держави залишається доволі нечітким, незважаючи на десятиліття наукових розвідок у цій царині. Здебільшого функція держави мислиться у прямому поєднанні з державною діяльністю, що уможливує концептуалізацію правозахисної функції з точки зору діяльнісного підходу. Поєднання діяльнісного підходу з класичними уявленнями про функції держави дає змогу виявити відмінності між правоохоронною і правозахисною функціями сучасної держави (з урахуванням їх спрямованості на позитивне право і на суб'єктивне право відповідно). Комплексний підхід до розуміння державної правозахисної діяльності уможливує визначення правозахисної функції як комплексного напрямку діяльності держави, що має своєю метою створення достатніх умов для поваги та розвитку прав людини у суспільстві через реалізацію конституційних принципів поділу влад і демократії, імплементацію міжнародних стандартів у сфері прав людини, активне сприяння ідеології егалітаризму та запровадження ефективної інституційної системи самозахисту прав людини.

4. Інституціоналізація правозахисної функції сучасної держави зумовлена низкою факторів, які визначають сучасні підходи до правозахисту як такого. До цих факторів традиційно належав поділ прав людини на позитивні і негативні, який, серед іншого, визначав ступінь допустимого втручання держави у сферу приватної автономії. Сьогодні ж такий поділ поступово втрачає своє фундаментальне значення, багато в чому завдяки діяльності ЄСПЛ. Так, вагомим фактором інституціоналізації правозахисної діяльності держави є становлення доктрини позитивних зобов'язань держави. Позитивні зобов'язання передбачають обов'язок захищати осіб, які перебувають під юрисдикцією держави. Держава виконує це зобов'язання переважно шляхом гарантування дотримання міжнародних зобов'язань у відносинах між індивідами. Тому доктрина позитивних зобов'язань є основою чіткої

тенденції до розширення сфери дії міжнародних стандартів прав людини на приватні відносини між індивідами, що має назву «горизонтальний ефект». Це сприяє стиранню межі між негативними і позитивними правами людини, оскільки навіть такі класично негативні права, як право на недоторканість сімейного життя чи право на таємницю листування не можуть ефективно гарантуватися без державної діяльності у цьому напрямі. Практика ЄСПЛ і підходи більшості сучасних європейських держав підтверджують, що негативні права людини потребують державного правозахисту не меншою, а подекуди й більшою мірою, ніж позитивні. Це веде до появи конструкту «ядро мінімальних зобов'язань» (*minimal core obligations*), в якому поділ на позитивні і негативні права не відіграє ніякої ролі.

5. Інституціоналізація правозахисної функції сучасної держави ускладнена невизначеністю напрямів її реалізації. Правозахист, виходячи з доктрини модерної держави, лежить в основі самої ідеї державності, тож локалізація конкретних векторів, за якими відбувається реалізація державного правозахисту, передбачає відхід від традиційного розгляду правозахисту винятково як функції судової системи. Правозахист є більш комплексною діяльністю, пов'язаною з активною взаємодією держави із недержавними суб'єктами й сприянням недопущення порушень прав людини навіть у тих сферах, які виходять за межі безпосередньої державної компетенції. Трьома основними напрямками реалізації правозахисної функції держави є: (1) сприяння і заохочення комплексних механізмів правозахисту відповідно до Паризьких принципів; (2) розробка і впровадження антидискримінаційних програм; (3) взаємодія з недержавними правозахисними структурами. Ці напрями визначають спрямованість сучасної держави на створення мінімальних умов для гарантування прав людини навіть у тих сферах, які не охоплюються її компетенцією. У зв'язку з цим головною тенденцією правозахисної діяльності сучасних держав є їх орієнтація на подолання дискримінації, зокрема у приватній сфері.

6. Інституційна локалізація правозахисної функції держави є результатом розвитку правозахисту як окремого напрямку і форми державної активності. Правозахисна діяльність має подвійну функціональну природу з точки зору інституційного підходу. З одного боку, вона є мета-функцією держави, і в цьому сенсі не може й не повинна повністю концентруватися в межах одного чи навіть кількох державних інститутів. З іншого ж боку, правозахисна функція має тенденцію до інституційної локалізації. В умовах інституціоналізації омбудсманів та їх диверсифікації, а також збільшення ваги правозахисної діяльності в судовій системі, правозахисна функція все частіше асоціюється з тими чи іншими організаційними структурами, які, утім, не можуть і не повинні підміняти собою цю

функцію. Поширення мережі загальних і спеціалізованих омбудсманів є показником інституціоналізації правозахисної функції держави як органічно локалізованої діяльності. Іншим проявом інституціоналізації цієї функції є запровадження й поширення інституту конституційної скарги та посилення ролі конституційної юстиції в захисті прав людини.

7. Головною рисою державного правозахисту за сучасної доби є поява наддержавних правозахисних стандартів і нормативних орієнтирів, які мають своєю метою сприяння розвитку національних інструментів правозахисту й гармонізації підходів до гарантування людських прав. Європейський суд з прав людини є ключовим міжнародним інструментом вироблення цілісного бачення прав людини, котре держави-учасниці використовують як орієнтир під час вироблення національних стратегій та механізмів правозахисту. Така роль ЄСПЛ зумовлена, по-перше, його підходом до тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як до живого інструменту, що забезпечує динамічне розуміння зобов'язань держав у сфері правозахисту; по-друге, його обережним ставленням до специфіки і традиції окремих держав-учасниць, що виражається передовсім у доктрині «меж втручання». Успіх ЄСПЛ як наддержавного правозахисного механізму визначається його інтегральним впливом на забезпечення міжнародної угоди у сфері прав людини, надання їй реального практичного звучання.

8. Існування недержавного правозахисту є запорукою належної реалізації правозахисної функції державою. За відсутності розвиненого недержавного правозахисту державний правозахист ризикує перетворитися на свою протилежність і стати інструментом виправдання порушень прав людини. Така спотворена система правозахисту особливо яскраво простежується в авторитарних і тоталітарних державах, які використовують праволюдну риторiku для виправдання масових порушень людських прав і недопущення інституціоналізації недержавного правозахисту. У зв'язку з цим функція державного правозахисту характеризує лише демократичні держави або ж держави періоду демократичного транзиту. Недержавний правозахист здійснюється у трьох основних формах (від простішої до складнішої): у формі самозахисту прав, у формі несистемного індивідуального чи колективного правозахисту, у формі інституціоналізованого недержавного правозахисту. Кожна з цих форм недержавного правозахисту передбачає певне протиставлення індивіда і держави, однак в останніх двох формах таке протиставлення уможливорює правозахисну кооперацію.

9. Права людини безпосередньо пов'язані із доктриною верховенства права, що, своєю чергою, породжує зв'язок між ними і соціальною справедливістю. Суперечливість проблеми належності соціальної справедливості до вимог верховенства права вирішується шляхом

запровадження концентричної моделі соціальної держави, в рамках якої розрізняють три рубіжні форми соціальної справедливості, визначені через права людини. Перша форма – мінімальна, яка збігається з найменшим колом державного правозахисту, – це так звана позитивна держава, де соціальне забезпечення базується на індивідуалізмі та захисті корпоративних інтересів. Інше концентричне коло, яке визначає активність держави у правозахисті, – це «держава соціальної безпеки», що проводить політику повної зайнятості, забезпечує усім громадянам гарантований мінімальний рівень життя і рівність шансів, але не матеріальну рівність. Третя, найширша форма – «держава загального добробуту», в якій забезпечується рівність, кооперація і солідарність усіх членів суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових періодичних виданнях

1. Бондаренко А. І. Правові та організаційні форми реалізації правозахисної функції сучасної держави. *Право і суспільство*. 2015. № 6 (2). С. 14–19.
2. Бондаренко А. І. Судовий контроль за дотриманням прав людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 76. С. 10–17.
3. Бондаренко А. І. Форми реалізації правозахисної функції сучасної держави: до постановки проблеми. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 282–288.
4. Бондаренко А. І. Європейський суд з прав людини в механізмі правозахисної функції держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 6. С. 78–84.

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях

5. Бондаренко А. І. Сутність публічно-сервісної держави в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 2. С. 75–79.
6. Бондаренко А. І. Методи реалізації правозахисної функції держави. *Visegrad Journal of Human Rights*. 2018. № 1. С. 21–26.

Публікації апробаційного характеру

7. Бондаренко А. І. Сервісний підхід як напрям функціонування сучасної держави. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 23–24 червня 2017 р.). Запоріжжя, 2017. С. 6–9.
8. Бондаренко А. І. Права людини в реалізації правозахисної функції. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та

права в умовах євроінтеграції : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20 травня 2016 р.). Т. 1. Одеса, 2016. С. 85–87.

9. Бондаренко А. І. Новітні функції сучасної держави. Традиції та новації юридичної науки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 травня 2017 р.). Т. 1. Одеса, 2017. С. 142–144.

10. Бондаренко А. І. Сучасні інтерпретації правозахисної функції держави. Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 2–3 лютого 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 102–105.

11. Бондаренко А. І. Держава як суб'єкт правозахисту. Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 9–10 лютого 2018 р.). Одеса, 2018. С. 67–69.

АНОТАЦІЯ

Бондаренко А. І. Концепт правозахисної діяльності сучасної держави. – Кваліфікаційна наукова праця на основі рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (081 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», 2018.

Дисертацію присвячено побудові загальнотеоретичної юридичної моделі правозахисної діяльності сучасної держави, виявленню її інституційних засад і сучасних тенденцій розвитку.

Акцентовано на філософській, ідеологічній та методологічній динаміці правозахисної діяльності сучасної держави. Виявлено, що раціоналістична концепція державності зумовила стрімкий розвиток доктрини прав людини як раціональних засад функціонування публічної сфери. Сформульоване авторське визначення правозахисної функції.

Досліджено проблеми інституціоналізації правозахисної діяльності сучасної держави та її оформлення як державної функції, а також три основні напрями реалізації цієї функції.

Проаналізовано ключові тенденції розвитку правозахисної функції сучасної держави. Доведено, що Європейський суд з прав людини є головним міжнародним інструментом вироблення цілісного бачення прав людини. Обґрунтовано, що запорукою належної реалізації державою правозахисної функції є система недержавного правозахисту.

Ключові слова: сучасна держава, права людини, правозахист, правозахисна функція держави, Європейський суд з прав людини.

АННОТАЦИЯ

Бондаренко А. И. Концепт правозащитной деятельности современного государства. – Квалификационная научная работа на основе рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук (доктора философии) по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений (081 – право). – Национальный университет «Одесская юридическая академия», 2018.

Диссертация посвящена построению общетеоретической юридической модели правозащитной деятельности современного государства, выявлению ее институциональных основ и современных тенденций развития.

В работе акцентируется на философской, идеологической и методологической динамике правозащитной деятельности современного государства. Определяется концептуальная связь между правами человека и идеологией государственности эпохи модерна, которая выражается в становлении правозащитной деятельности государства. Установлено, что рационалистическая концепция государственности способствовала стремительному развитию доктрины прав человека как рациональных принципов функционирования публичной сферы. Статус государства как субъекта правозащиты предусматривает парадокс, связанный с тем, что именно государство очень часто является нарушителем прав человека. Предлагается решение этого противоречия путем разграничения четырех уровней государственной правозащиты, которые определяют степень активности государства в этой сфере.

Правозащитная функция определяется как комплексное направление деятельности государства, имеющее своей целью создание достаточных условий для уважения и развития прав человека в обществе через реализацию конституционных принципов разделения властей и демократии, имплементацию международных стандартов в области прав человека, активное содействие идеологии эгалитаризма и внедрение эффективной институциональной системы самозащиты прав человека.

Рассматриваются проблемы институционализации правозащитной деятельности современного государства и ее оформление как государственной функции. Доктрина позитивных обязательств предусматривает расширение сферы действия международных стандартов прав человека на частные отношения между индивидами (так называемый «горизонтальный эффект»), что способствует стиранию различий между негативными и позитивными правами человека. Практика ЕСПЧ и опыт большинства современных европейских государств подтверждают,

что негативные права человека так же нуждаются в государственной правозащите.

Определяются ключевые направления реализации правозащитной функции государства: (1) содействие и поощрение комплексных механизмов правозащиты в соответствии с Парижскими принципами; (2) разработка и внедрение антидискриминационных программ; (3) взаимодействие с негосударственными правозащитными структурами. Правозащитная деятельность имеет двойную функциональную природу с точки зрения институционального подхода. С одной стороны, она является мета-функцией государства, и в этом смысле не может и не должна полностью концентрироваться в пределах одного государственного института. С другой стороны, правозащитная функция имеет тенденцию к институциональной локализации. Расширение системы общих и специализированных омбудсменов является показателем институционализации правозащитной функции государства как органично локализованной деятельности. Еще одним проявлением институционализации этой функции является внедрение и распространение института конституционной жалобы и усиление роли конституционной юстиции в защите прав человека.

Анализируются ключевые тенденции развития правозащитной функции современного государства: трансформация правозащитной функции государства под влиянием ЕСПЧ; деконцентрация и децентрализация правозащитной функции государства; новое видение социальной справедливости, выраженное через идеологию верховенства права. Европейский суд по правам человека является главным международным инструментом целостного восприятия прав человека. Такая роль ЕСПЧ обусловлена, во-первых, его подходом к толкованию Конвенции о защите прав человека и основных свобод как к живому инструменту, обеспечивающему динамическое понимание обязательств государства в сфере правозащиты; во-вторых, его осторожным отношением к специфике и традициям отдельных государств-участников.

Выдвигается гипотеза, что существование негосударственной правозащиты является залогом надлежащей реализации правозащитной функции государством. Без развитой негосударственной правозащиты государственная правозащита может превратиться в инструмент оправдания нарушений прав человека. Завершает исследование дискурс связи прав человека и верховенства права в поиске оптимальной модели социальной справедливости. Противоречивость проблемы вхождения социальной справедливости в число требований верховенства права решается путем внедрения концентрической модели социального государства, в рамках которой разграничивают три рубежные формы социальной справедливости, определенные через права человека.

Ключевые слова: современное государство, права человека, правозащита, правозащитная функция государства, Европейский суд по правам человека.

SUMMARY

Bondarenko A. I. Concept of Human Rights Protection Activity of Modern State. – Qualification scientific work based on the manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Sciences (Doctor of Philosophy) in specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Studies (081 – Law). – National University “Odessa Law Academy”, 2018.

The thesis is devoted to elaboration of a general theoretical legal model of human rights protection activity of modern state through discovering its institutional grounds and contemporary tendencies of development.

The key attention is paid to philosophical, ideological, and methodological dynamics of the human rights protection activity of modern state. It is shown that a rational conception of statehood determined the development of the doctrine of human rights as fundamental reasons of public sphere functioning. An innovative definition of human rights protection function of modern state is suggested.

The problems of institutionalization of the human rights protection activity of modern state as well as its establishment as a state function are discussed. Author also delineates three main directions of realization of this function.

The key tendencies of development of the function of human rights protection are dealt with. It is highlighted that the European court of human rights is the central international instrument for elaboration of a coherent vision of human rights, of taking them beyond cultural borders. The non-state human rights protection activities are conceptualised as necessary for democratic societies. The ideas of social justice and the Rule of Law are considered through the prism of human rights protection function.

Key words: modern state, human rights, human rights protection, law enforcement function of the state, European Court of Human Rights.

Підписано до друку 25.05.2018.
Формат 60х90/16. Ум.-друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ІПП «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 7777-591.